

Janó Evelin

„Ha...akkor...”

Fiatalok személyiségjellemzőinek vizsgálata a társadalmi tőke szempontjából

Betekintő

A tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet arra, mennyire fontos, hogy egy iskolában a pedagógusok, osztályfőnökök képesek legyenek alapszintű kapcsolatháló vizsgálatokra, ezek rendszeres ismételtesére. Elvégzésükkel, az eredmények megfelelő értelmezésével időben észlelhetők az osztályokban zajló interperszonális folyamatok. A problémák korai észlelése és szakszerű kezelése, az osztályközösségen belül a kohézió helyreállítása, illetve erősítése, óriási jelentőséggel bír a heterogén kapcsolathálózatok kialakításában, az esetleges izoláció felszámolásában, amely összességében a hátrányos helyzetű és roma fiatalok társadalmi integrációját is patronálja. Az általam végzett mélyebb elemzések, már arra világítanak rá, hogy a heterogén kapcsolathálózatok kialakításának megfelelő feltételei mellett is vannak olyan, a háttérben munkálkodó tényezők, mint a személyiség, értékrend, szocio-ökonomiai státusz, amelyek befolyásolják a gyenge kötések kialakítását, a kapcsolatgazdagság megszerzését a középiskolások számára. Önmagában a hátrányos helyzet vagy a roma identitás nem minden esetben jelent elszigetelődést a kapcsolatok kiépítésének lehetőségétől. Az iskola számtalan érdek és érték ütközésének terepe, ahol a jelenlévő sokszínűséget kell meghatározott keretek között tartani, közös síkra hozni a mindennapi munkához. Jól látható lesz, hogy az iskola elsősorban az oktatás, a tudásátadás, a teljesítmény formális intézménye, ahol az informális kapcsolatok alakulására, a jólétre kevés figyelem és idő jut. A fiatalok közötti barátságok, őszinte és érdekkapcsolatok működését iskolán kívüli privát szférának tekintik.

Bevezetés

A kapcsolatszegénységet előidéző tényezőkről - mint például a nők, az egyedülállók, a nyugdíjasok, az idősek, a jövedelmi szűkösségekben élők - viszonylag sok kutatás olvasható (Albert és Dávid 1998; Albert és Dávid 1999; Dávid et al. 2017; Utasi 2002), azonban a hátrányos helyzetű és roma társadalom kapcsolatszegénységéről kevés szó esik (Albert és Dávid 2006; Messing 2006; Messing és Molnár 2011). A hátrányos helyzetű és roma emberek általános szegénysége csökkenthető, ha új kapcsolatokat létesítenek a társadalom más tagjaival. Azonban ezt véleményem szerint a családi minták, a személyiség jellemzői, az egyéni értékrend ugyanúgy befolyásolja (Ranschburg

1984; Seevers-Johnson-Darnold 2015), mint az eddigi kutatásokban feltűnő komponensek (például: iskolai végzettség, jövedelem). A kapcsolatok napjainkban fontosabbak, mint az etnikai, nemi vagy társadalmi hovatartozásunk, így vizsgálatuk nagyon aktuálisnak mutatkozik. Munkámban összehasonlító vizsgálatot végezve középiskolás, hátrányos helyzetű vagy roma, illetve a többségi társadalom gyerekeinek személyiségjellemzőit figyelem meg, a kapcsolati tőke megszerzésének nézőpontjából, amely itthon hiánypótló tudományos kutatásnak mutatkozik.

A kapcsolatoknak a státuszmegszerzésben is komoly szerepe van az egyéni erőforrások - mint

a tudás és a hatalom - mellett. A homogén kapcsolathálózat visszahúzhatja azokat, akik szeretnék elhagyni a közösséget, míg egy jó helyzetű csoportban az összeköttetések tovább növelik a lehetőségeket. Érdekes adat, hogy 1998-2014 között egyre kevesebben rendelkeztek alacsony és magas társadalmi státuszú kapcsolatokkal (Kmetty és Koltai 2018). Ennél fogva a heterofil¹ kapcsolatok kialakításában az iskolának, mint másodlagos szocializációs ágensnek fontos szerepe van. Az iskola mint hálózat a nevelési elveivel, értékrendjével,

céljaival képes orientálni azt, mivel „fertőződnek meg” a közösség tagjai. Ennél fogva tanulmányom másik központi kérdését az adja, hogy a gyerekek közötti heterofil kapcsolatok kialakítását tudja-e formálni az oktatási intézmény. Végezetül a különböző társadalmi csoportokon belüli és csoportok közötti kapcsolatok vizsgálata segíti a kooperáció, a bizalom és tolerancia hálózatának fejlesztését, amellyel a többségi és kisebbségi társadalom tagjai közeledni tudnak egymáshoz (Kaptay és Csepeli 2017).

1. Szakirodalmi háttér: tőkeelméletek és kapcsolathálózatok

A társadalomtudományok különböző elméletek mentén tesznek kísérletet a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi státuszának – köztük a roma kisebbség társadalmi pozíciójának – leírására. A társadalmi javak igazságos elosztása kapcsán Michael Young tollából származik a meritokrácia elmélet, de a származással szemben az iskolai végzettséget, mint a státuszmegszerzés legfontosabb tényezőjét emeli ki Blau és Duncan is (Young 1958; Blau- Duncan 1967). Ebbe a sorba tartoznak – a teljesség igénye nélkül – a társadalmi tőkeelméletek is. A francia Pierre Bourdieu (1986) megkülönböztet gazdasági, kulturális és társadalmi tőkét. Bourdieu szerint az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll. A kapcsolatháló azoknak az egyéni vagy kollektív beruházási stratégiáknak a terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. A kapcsolattartás időbe és pénzbe kerül. Ez a ráfordítás pedig csak akkor lesz kifizetődő, ha bizonyos kompetenciát - mint a kapcsolatok ismerete, ezek kihasználásának művészete - is befektetnek. Ezen kompetenciák elsajátítása és megőrzése is fontos.

James Coleman (1994) elmélete szerint a társadalmi tőke a személyek közötti viszonylatokban ölt

testet. Az egyének számára e tőkeforma fontos erőforrás, nagyban befolyásolja cselekvőképességüket és életük minőségének észlelését. Az egyéneknek módjában áll ilyen tőkét létrehozni. Fontos megemlíteni, ha valami miatt az embereknek kevésbé van szükségük egymásra, kevesebb társadalmi tőke jön létre. A társadalmi tőke el is tud értéktelenedni, ha azt nem újítták meg (kapcsolatok kimúlnak, elvárások, kötelezettségek elsorvadnak). A társadalmi tőke kapcsolati tőkeként való értelmezése szerint erős kötéseknek tekinthetjük a családi kapcsolatokat, azokat az embereket, akik mindig mellettünk állnak és segítenek, ha bajban vagyunk, ugyanakkor napjainkban a boldogulásunkhoz egyre inkább elengedhetetlenek a gyenge kötések, vagyis a barátok, távolabbi ismerősök. A kevés gyenge kötéssel bíró egyének a társadalmi rendszer távoli részeiből származó hírektől meg lesznek fosztva, elszigetelődnek a legújabb eszméktől, vagy munkaerő-piaci lehetőségektől. A hidszerű gyenge kötések összekapcsolják a különböző csoportokat (Granovetter 1973). A gyenge kötéseknek nagy szerepe van az egyének mobilitási lehetőségeiben is. Az említett hídpilléreket gyakran a magasabb szinteken elhelyezkedők biztosítják. Az azonos társadalmi helyzetben lévők nagyobb valószínűséggel lépnek interakcióba, így a kapcsolathálózatok homogenitása szinte tudatalatti. Heterogén interakciók az alacsonyabb státuszban lévőkől várhatók, viszont a származási pozíció gyakran eldönti, hogy a jobb

¹A kapcsolatok diverzifikáltságát méri a heterofília és homofília. Heterofil kapcsolatok (heterofil hálózatok) esetén bízunk benne, hogy például egy hátrányos helyzetű vagy roma tanulónak nem csak szintén hátrányos helyzetű vagy roma barátai vannak, hanem többségi, akár magas társadalmi státuszból is vannak bizalmasai (Kmetty és Koltai 2015).

erőforrásokhoz milyen mértékben tud valaki hozzájutni (Lin 1999). A hasonló jellemzőkkel bíró egyének között rendszerint erős kötések alakulnak ki. Társadalmi rétegeket képez a foglalkozás, a vallás, az etnikai hovatartozás, a rétegek pedig homofilikus² tendenciákat mutatnak, így a kevés csoportközi interakció hosszú távon az integrációt is gátolja (Marsden 1988). Természetesen arra is vannak bizonyítékok, hogy a jobb erőforrások megszerzése során, az alacsonyabb társadalmi rétegekben lévőknek nem volt érdemi hasznuk a gyenge kötések mozgósításából, ellentétben az erős kötések használatával. (Marsden és Hurlbert 1988).

Az emberek kapcsolataik mentén hálózatokba rendeződnek. A kapcsolathálózatok vizsgálata az emberi élet minden területén egyre fontosabbá válik, mivel megítélésem szerint a kapcsolati hálók szerepe életünkben több nyereséggel, mint veszteséggel jár. Az a kapcsolatrendszer, ami körülvesz bennünket meghatározza életünket, a kapcsolathálóban elfoglalt helyünk pedig hatással van személyiségünk, valamint életpályánk alakulására, ahogy mi magunk is közvetlenül hatunk a velünk kapcsolatban lévő egyénekre. Ha az emberek együtt és nem egymás mellett élnek, többre képesek, mint elszeparált egyénként (Fowler és Christakis 2009). A kapcsolati hálók a boldogságtól az elhízásig, normákat és magatartásformákat, mint például dohányzási szokást is képesek közvetíteni (Fowler és Christakis 2008; Christakis és Fowler 2008).

Hirschi (1969) is a társadalmi kötelék elméletében feltételezi, hogy az emberek természetükből adódóan hajlamosak a bűnözésre mint magatartásformára. Szerinte az erős társadalmi kontroll, a sűrű network segíti, hogy a társadalmi normáknak megfelelően viselkedjenek az emberek és elhatárolódjanak a deviáns magatartásoktól. A heterofil kapcsolathálózat sok előnnyel kecsegtet, hiszen a másság nem veszély, hanem lehetőség, mégis sok hálózat kutatás kiemeli, hogy tudatos és ösztönös törekvésünk, hogy a hozzánk hasonlókkal teremtsünk kapcsolatot.

Így a homogén kapcsolatok halmozódnak, a barátok, kollégák is hozzánk hasonlóak lesznek. Az emberi hálózatok szociodemográfiai, viselkedési, de személyen belüli jellemzők mentén is homogenitást mutatnak. A társadalmi jellemzők mentén kialakult távolság pedig hálózati távolságot is szül. A legnagyobb szakadék faji és etnikai hovatartozás mentén figyelhető meg, így a kisebbségi csoportok, például a romák, hiányt szenvednek a heterogén gyenge kötésekben. Kivételt jelentenek a munkahelyek, ahol inkább nem és iskolai végzettség mentén homofilok a hálózatok (McPherson et al. 2001). Külföldi kutatások szerint az egohálózatok sűrűségét, nagyságát és összetételét az egyének jellemvonásai is befolyásolják. Az egyén személyisége pedig hálózati pozícióján túl közvetlenül és közvetetten is hatással van munkahelyi teljesítményére és karrieresélyeire. Azok, akik népszerűnek mutatkoznak egy hálózatban, magas a fokszám-centralitásuk³ jobb szakmai pályafutásra számíthatnak. Például a magas önkontrollal rendelkezők, az extrovertáltak, az új tapasztalatokra nyitott emberek kiváló brókerek a hálózatokban. A lelkiismeretes emberek pedig egyszerre közvetítők és központi emberei is a kapcsolathálózatoknak. Az extrovertált személyiség típusba tartozók jobb karrieresélyekre számíthatnak, mint az elfogadó, vagy szorongó, bizonytalan neurotikus jellemzőkkel bíró társaik (Fang et al. 2015). Külön érdekes e tekintetben még, ha a társadalmi tőkét instrumentális és expresszív, azaz eszköz jellegű vagy gazdasági és kifejező, érzelmi jellegű típusra bontjuk. Marina Tulin és társai azt találták (2018), hogy az egyéniség és a társadalmi tőke kapcsolata a személyiség dimenziójától, de a tőke típusától is függ. Kutatásuk szerint a személyiségjellemzők erősebben befolyásolták az instrumentális tőke megszerzését, ha az egyén ismerősön keresztül érte azt el, mintha a családja mentén jutott hozzá. Az érzelmi-leg stabil, és elfogadó személyek több expresszív tőkével rendelkeztek, az extrovertáltak pedig mind instrumentális, mind kifejező társadalmi tőkét is birtokoltak.

² A kapcsolatok diverzifikáltságát a már említett heterofília mellett a homofília is méri. A homofília azt szemlélteti, hogy az emberek jellemzően önmagukhoz hasonló emberekkel veszik körbe magukat (Lazarsfeld és Merton 1954).

³ Fokszám-centralitás (degree centrality) esetén az egyes pontok (személyek, egyének) kapcsolatainak (fokainak) számát viszonyítjuk az összes kapcsolathoz.

1.1. A család és iskola mint hálózat szerepe a társadalmi tőke megszerzésében

A szociológiai kutatások szerint az emberek általában mind barátaikat, mind párjukat preferenciák és lehetőségek mentén választják ki. A preferencia a vonzalmat befolyásolja, a lehetőség pedig azt a közösséget, amelyből preferenciáink szerint választani tudunk (Kalmijn 1998; Bukodi 2002). Ez azért fontos, mert a szociálpszichológiai kutatások mindehhez hozzáteszik, hogy akivel többet találkozunk, nagyobb az interakció esélye, ezzel a baráti, és szerelmi vonzalom kialakulásának is. Már az 1950-es évektől köztudott volt, hogy a baráti viszonyok kialakulását egy egyetemi kollégiumban is az befolyásolta, hogy milyen messze vannak egymástól a diákok szobái (Festinger 1950). Ezen elméletek mentén az iskola és az ott megalkotott osztályközösségek hatással vannak a fiatalok közötti kapcsolatok alakulására, hiszen a család után itt töltik legtöbb idejüket a nebulók. Azonban egy tanintézménybe a különböző családi háttérű és neveltetésű gyerekek különböző értékekkel, preferenciákkal érkeznek az elsődleges szocializációs színterükből, így ez is hatással van arra, hogy miként alakulnak diáktársaikkal kapcsolataik.

A család egy olyan életkeret, amelyben pszichés fejlődésünk alapvető jegyei és individuális arculata bontakozik ki. Az érték és normarendszer, amit az adott família képvisel stabil, nehezen megváltoztatható komponensnek tekinthető. A családi szocializáció a család életmódjába ágyazódik be, a család életvitele pedig a családi szokások összessége (Balla és Nagy 2012: 19-21.) A családi szocializáció zavarai pedig a társas kapcsolatokban is megmutatkoznak, így a már említett neurotikus személyiségvonások nemcsak a karrieresélyekben, de az interperszonális kapcsolatokban is hibákat hoznak magukkal, így a fiatalok kapcsolathálózatát is koordinálják. (Balla és Nagy 2012). A családi szocializáción belül a szülőkkel való kapcsolat is jelentős befolyást gyakorol a kortársakkal való viszonyra. Az erős szülői támogatás szoros kapcsolatban van a barátok pozitív támogatásával, agyenge támogatás a barátok negatív támogatásával függ össze (Horváth-Szabó-Dávid 2013). A kutatások szerint a gondviselőkhöz biztosan kötődő gyerekeknek serdülőként vagy egy-két jó barátja van, vagy sok barátja van és felületes kapcsolato-

kat ápol velük. A bizonytalan kötődésű fiatalok pedig gyakran félve az elutasítástól bizalmatlanok társaikkal (Grossman és Grossman 1991; Kienlen 1998). A családban elfoglalt pozíciók hierarchikus elrendeződést mutatnak, a kortárs kapcsolatok pedig egyenlőségen alapulnak, így egy formális osztályközösségbe kerülve a növendék olyan viselkedési jellemzőket is elsajátíthat, amit máshol nem tud (Balla és Nagy 2012). A tanulók személyisége a családi és intézményes szocializáció során is formálódik. A környezeti feltételek rendszerét és szerepét a szocializációban, az egyénből kiinduló táguló körökben írhatjuk le, amely mentén az egyént körülvevő más emberek, intézmények, de még az uralkodó ideológia is befolyásolja alaptermészetének kialakulását. Végezetül maguk ezek a felrajzolt körök egymásra is hatással vannak (Forray és Kozma 1992).

Az oktatási intézménybe lépve, annak rejtett mechanizmusai ismét befolyásolják a gyerekek network-jének alakulását. Ha Bourdieu-nek (2008a, 2008b) a francia oktatási rendszer megfigyelése során végzett felmérési eredményeit tekintjük át, akkor kiemelhető, hogy az oktatási rendszer újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket és segíti, hogy a hasonló társadalmi rétegbe tartozó egyének között alakuljon ki kapcsolat, így fenntartja a homogén kapcsolati rendszereket is. Az iskolarendszer olyan készségekre és képességekre alapoz, amelyet a gyerekek elsődleges szocializációjuk során sajátítanak el. A középosztály elveihez, normáihoz és értékeihez igazodásában az oktatási rendszer olyan nevelést, ismeretanyagot ad a diákoknak, amelyet csak azok értenek meg, akik rendelkeznek azzal a neveléssel, amelyet az iskola nem ad meg nekik. A társadalmi csoporthoz tartozást, vagyis az osztályhabitust az osztályozásnál elméletileg nem veszik figyelembe. A követelmények látszólag objektívek, ezek elhithetők a gyengébbekkel, hogy valóban rosszabbak a képességeik és annyit érnek, amit az érdemjegy mutat. Így nem a vizsga rekeszti ki a tanulót, az csak az önkirekesztést erősíti meg. A társadalmi hierarchia reprodukcióját végül a társadalmi hierarchia iskolai hierarchiává alakításával legitimálja az oktatási rendszer, vagyis a társadalmi egyenlőtlenségek iskolai szintek közötti egyenlőtlenséggé alakulnak át. Nagyon jól leplezi az iskola, hogy az egyének eltérő eséllyel indulnak az oktatás legmagasabb szintjére. Az iskola így gyakran

csak kecsegtet a társadalmi mobilitás mindenki előtt álló lehetőségével és ezt azzal hiteti el, hogy néhány egyént kiemel belőle, akik az iskolai tanulmányaik által társadalmi réteget váltva feljebb juthatnak, mint szüleik (Bourdieu 2008a, 2008b). Azonban az iskola oktatási formája, berendezkedése nagyon sok lehetőséget nyújt a heterogén network-ök kialakulásához, melyet az alábbiakban taglalt kutatási eredmények szemléltetnek.

A szegregált oktatás okozta különbségtétel a gyerekek között, az elkülönítések sokféle formája és a szelekciós mechanizmusok negatívan befolyásolhatják a hátrányos helyzetű és roma gyerekek kapcsolatépítési lehetőségeit (Kertesi és Kézdi 2009). Ezzel szemben az integrált oktatásnak számtalan pozitív hatása van (Moody 2001; Kézdi és Surányi 2008).

Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2009) a 2006-os kompetenciamérés eredményei fényében úgy vélik, a szegregált oktatási körülmények között, a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó diákok esetében kevesebb kontaktusra nyílik lehetőség, mint integrált körülmények között. Tehát ez a körülmény befolyásolja azt, hogy milyen társadalmi körből lesznek barátai, ismerősei, kapcsolatai a gyerekeknek, amelyek a felnőttkori kapcsolatokat is meghatározzák. Ha lehetőség sincs, hogy a többségi társadalomból érkező gyerekekkel kapcsolatba lépjenek, kapcsolati vákuumba sodródhatnak, illetve nem tudnak sikeresen boldogulni a munkaerőpiacon sem a későbbiekben. A személyes tapasztalat hiánya táplálja az előítéleteket, sztereotípiákat is, amelyek alapot adnak a csoportközi konfliktusokra. A kutatók szerint a hátrányos helyzetű tanulók iskolai elkülönítésében kisebb szerepet játszik a középosztálybeli tanulók szelektív elvándorlása, mint az etnikai elkülönülés esetében. Elekes Györgyi (2011) munkájában kísérletet tesz annak szemléltetésére, hogy milyen fontos mobilitási csatorna lehet az iskola. A felmérésben részt vett romákat nem érte hátrányos megkülönböztetés az iskolában, tanáraik is támogatták őket. Az alanyok nagyrészt szegregált környezetben éltek, csak óvodában, iskolában találkoztak a többségi társadalmi csoportba tartozókkal. Gyenge kötéseikkel inkább tanáraikhoz kapcsolódtak, kevésbé a kortárscsoporthoz, ez segítette a továbbtanulásukat. Akiknek viszont sikerült a kortársaikkal is gyenge kötéseket kialakítani, azok végül sikeresebb életutat jártak be, mint pusztán tanáraik-

hoz kapcsolódó továbbtanuló társaikkal. Ha az a szocio-kulturális háttér, ahonnan jöttek jobban igazodott a többségi normákhoz, nagyobb volt a kortárs csoporthoz fűződő gyenge kötések száma is. Ugyanakkor, ha az életvilág jelentősen eltér a többségiekétől, az oktatási intézmény mint mobilitási csatorna fontos.

Saját eredményeim bemutatása előtt elengedhetetlen kitérni a hazai középiskolákban elvégzett kapcsolatháló kutatások főbb eredményeire. Boda Zsófia és Vörös András (2013) a középiskolai népszerűség meghatározóit vizsgálva azt találták, hogy az egyéni jellemzők hatással vannak az egocentrikus hálózatok méretére és szerkezetére. Az iskolában népszerű csoporttag véleménye, attitűdjei nagy hatást gyakorolnak a közösségekben elfogadott normákra és értékekre. A homofília szerintük is a legnagyobb hatású mechanizmus a kapcsolatok kialakulására. A heterogén közösségekben a személyiség kapcsolatokra, így népszerűsége gyakorolt hatása eltűnik, mert a homofília egy magasabb szinten korlátozza a kapcsolatok kialakulását. A túlkoros diákok osztályon belüli aránya nagy hatással van az osztálylégkörre, a diákok egymás közötti kapcsolataira. Néray Bálint (2013) pedig kutatásaiból azt a következtetést vonta le, hogy meghatározó szerepe lehet az osztályközösségen belüli tanulási normáknak is, amire a pedagógusoknak is komoly ráhatásuk lehet. 2013-ban publikált munkájában ő is kiemeli, hogy egy csoport kapcsolathálójának összetétele és struktúrája az alkotó egyének tulajdonságaitól és a hálóban betöltött szerepüktől függ. Emellett a hálóban elfoglalt pozíciók előnyöket és hátrányokat egyaránt hordozhatnak betöltőjük számára. Eredményeiből kiderült, hogy szignifikáns, pozitív összefüggés mutatkozik az egyének osztálytermi referenciacsoportját alkotó barátainak teljesítménye és az egyén teljesítménye között. Az iskolai kapcsolatháló kutatásban új iránynak számít a negatív kapcsolatok vizsgálata. Erre találtam példát Csaba Zoltán és Pál Judit (2010) tanulmányában, akik két kilencedikes osztályban arra a kérdésre keresték a választ, hogy a negatív hálózatok működése miként hat egy közösség kapcsolati struktúrájára. A szerzőpáros arra a következtetésre jutott, hogy a negatív kapcsolatok könnyebben – akár egy tulajdonság miatt is – kialakulhatnak, és jóval nagyobb stabilitást is mutatnak. Megfigyelték azt is, hogy az egyol-

dalú negatív érzelmek gyakran váltanak ki hasonló válaszreakciót. A közösségen belüli izoláció tehát sokkal könnyebben mehet végbe, mint az integráció.

A legfontosabb szakirodalmi források áttekintése során láthatóvá vált, hogy az emberek közötti kapcsolatok hálózatokba rendezhetők. A társadalmi erőforrásokhoz való hozzájutást az erős és gyenge kötések megléte egyaránt befolyásolja. A társadalmi mobilitáshoz és hosszú távon a sikeres társadalmi integrációhoz, a hátrányos helyzetű és roma fiatalok számára kitüntetett szerepbe kerül a heterogén baráti kapcsolatok, ismeretségek megszerzése. Külföldi kutatási eredmények már felhívták a figyelmet, hogy az egyének hálózati pozíciója mellett személyiségjegyeik is hatással vannak életpályájukra (McPherson et al. 2001;

Fang et al. 2015; Tulin et al. 2018). A társas kapcsolatok megszerzésének az egyik legfontosabb színtere a családból kilépve az iskola, mint hálózatba való bekapcsolódás. A tanintézmény oktatási, berendezkedési formája nagymértékben segítheti a homogén interakciók és kapcsolatok csökkenését és az életben való sikeres boldoguláshoz szükséges gyenge kötések megszerzését. A hazai iskolai kapcsolatháló-kutatások egyelőre kevés figyelmet szenteltek a tanulók személyiségére, – a hátrányos helyzetű és roma fiatalokra vonatkozóan pedig egyáltalán nem – amely befolyásolja diáktársaikkal való kapcsolataikat, az osztályközösségben lévő helyzetüket. A továbbiakban ismertetésre kerülő saját eredményeim ezt a rést igyekeznek betölteni, amellet, hogy egy integrált oktatási környezet hatékonyságát is megfigyeltem a tanulói kapcsola-

A kutatás módszere és a minta prezentálása

A felmérés lefolytatásának egy dél-alföldi nagyváros szakgimnáziuma és szakközépiskolája adott otthont. Az iskolát 1884-ben alapították, több átszervezésen esett át, mire elérte mai működési formáját és profilját. Az igazgató úr adatai szerint a 2019/2020-as tanév végén 62 osztállyal, 1285 tanulóval működött a középiskola. Leszűkítve a vizsgált osztályok képzési formáira, három évfolyamos szakképzési formában 376 tanuló tanult. Ebben a képzési formában 94 tanuló volt SNI-s, 31 tanuló BTMN-es, 19 tanuló hátrányos helyzetű, 8 tanuló halmozottan hátrányos helyzetű. Ezeket az adatokat összegezve 152 tanuló volt érintett valamilyen az iskolai karrieresélyeket nehezítő tényezőben, ami 40%-os arányt jelent a tanulók között. Ez igazán kiugró adatnak számít, és jól tükrözi, hogy a hátrányos helyzetű és roma tanulók főleg ebben a képzési formában vesznek részt, ahogy a tanulási nehézségekkel küzdő gyerekek is itt tömörülnek. A kontroll osztályok képzésének friss iskolai szintű adatait is érdemes megemlíteni.

A 2019/2020-as tanévben az érettségire épülő OKJ-s képzéseken 339 tanuló szerepelt az iskola nyilvántartásában. A kétéves OKJ-s képzéseken a 2019/2020-as tanévben 4 SNI-s tanulót, 1 BTMN-s tanulót tartottak számon, hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetűről nem tudtak. Már látható, hogy érettségi utáni tanulmányokban kevés tanulási nehézséggel küzdő tanuló tud részt venni.

A kutatásban négy végzős osztály 55 fővel vett részt, közülük 54 fő töltötte ki az osztály csoportstruktúráját feltérképező saját fejlesztésű, papíralapú, 16 kérdéses kapcsolatháló kérdőívet. Két osztály érettségi nélküli hároméves szakképzésben tanult, két osztály pedig érettségire épülő kétéves OKJ képzésben, kiválasztásuk szakértői mintavétellel történt (1. táblázat). Ebben a munkában a hátrányos helyzet és a roma identitás külön kezelendő fogalmak. Az, hogy ki a roma, önbevallás mentén az iskolai szociális munkások feljegyzéseiből derült ki számomra.

Vizsgált osztályok	Tanult szakma	Hátrányos helyzetű tanulók száma	Roma tanulók létszáma	Osztálylétszám
11/1	hegesztő	2 fő	1 fő	12 fő
11/3	villanyszerelő, ipari gépész	1 fő	3 fő	19 fő
Kontroll osztályok				
2/14/D	épületgépész technikus, erős áramú elektro-technikus	0 fő	1 fő	14 fő
2/14/C	közszolgálati ügyintéző, központi fűtés- és gázhálózat rendszerszerelő	0 fő	0 fő	10 fő

2020. február-márciusban a négy tanulói közösségben kvantitatív kutatási módszerként, a kapcsolatháló kérdőívem kitöltésével a céljaim között szerepelt megnézni, hogy a teljes osztály csoportstruktúrájához képest, hogyan alakul a hátrányos helyzetű vagy roma gyerekek helyzete, továbbá egy általános képet is szerettem volna kapni a gyerekek közötti kapcsolatokról, felfedezni a peremhelyezeten lévő tanulókat. Jelen írásom tekintetében a kérdőívvel azt is vizsgáltam, mit gondolnak a gyerekek egymás személyiségéről, kortársaik baráti kapcsolatairól, így miként tükröződik vissza az egyén felé a személyiségjegyeinek összefüggése a baráti/ismerősi kapcsolatainak mennyiségével, ezek kimutatásához a multiplex gráfokat hívtam segítségül. Lényegében ezzel arra kaphatunk választ, hogy miként vonzzák be a különböző tulajdonságok egymást, ezzel a kapcsolatokat, vagy

hogyan taszítják ki a kapcsolatokból az egyéneket. Vagyis miként egészíthető ki a tanulmány címe, amely azt sugallja, hogy ha ilyen és ilyen személyiségjegyeim vannak, akkor vélhetőleg ennyi vagy ennyi kapcsolatom lehet. A kérdőívek kiértékelése UCINET programmal történt.

A multiplex gráfokkal vizsgált kutatási problémák:

1. A kapcsolatok számát befolyásolja az egyén személyisége, érzésvilága.
2. A hátrányos helyzetű és roma fiataloknak kevesebb közeli barátjuk és távolabbi ismerősük van, mint középosztálybeli kortársaiknak.
3. Az online térben lévő kapcsolatok számát befolyásolja az egyén személyisége és érzésvilága.
4. A középosztálybeli, nem hátrányos helyzetű embereknek több érdekkapcsolata van.
5. Az iskola nem tudja látványosan befolyásolni a gyerekek közötti kapcsolatok alakulását.

Eredmények: Multiplex kapcsolatok az osztályközösségekben

A vizsgálatnak helyet adó iskola elkötelezett az integrált oktatás felé, a tanulók szakmák szerint tanulnak minden tantárgyat, csak az osztályfőnöki órát és a testnevelést töltik együtt. Ez a csoportbontás segíti, hogy szakmák szerint szoros kapcsolat alakuljon ki a fiatalok között, hiszen többen később kollégák lehetnek. A csoportbontás ezen módszere segíti az etnikai, faji hovatartozás menti homogén network-ök feloldását, egyben előmoz-

dítja a fiatalok későbbi társadalmi integrációját. A másik oldalról viszont az osztályközösség szintjén ez rombolóan hat a csoportkohézióra. Oktatási módszereikben a pedagógusok az alternatív és modern oktatási módszereket alkalmazzák, kerülnek a frontális osztálymunkát. Mindezek mellett szinte havonta szerveznek tanórán kívüli tevékenységeket a fiataloknak, amely segíti a kortárskapcsolatok alakulását.

Ezek is rendkívül fontosak, hiszen a gyermekbarátságok szervezeti támogatás nélkül instabilak, így nem csak a kapcsolatok kialakításában, de azok fenntartásában is szerepe van az oktatási intézménynek a fiatalok körében (Neckerman 1996). Minden adottnak mutatkozik, hogy a hátrányos helyzetű vagy roma fiatalok otthonról hozott esetleges szerény társadalmi tőkéjét kompenzálni tudják az iskolában, ezzel segítve hosszú távon a diákok társadalmi mobilitását és sikeres társadalmi integrációját. Azonban nem mindenki szeretne vagy nem mindenki tud élni a felkínált kapcsolatépítési, kapcsolatteremtési lehetőségekkel. Ennek több oka lehet. Az egyik ilyen, amelyről kevés szó esik a hálózatkutatók során, a személyiségjellemzők, tulajdonságok befolyásoló hatása a gyenge kötések megszerzésére. Én a továbbiakban erre helyezem a fókuszot. Személyiségünk az elsődleges családi szocializáció és a másodlagos intézményi szocializáció hatására is fejlődik és szilárdul meg. Természetesen a személyiségjellemzők arra is hatással bírnak, hogy valaki a közösség peremén vagy középső részén helyezkedik el.⁴ A felvetett kutatási problémák körül-

járásához bizonyos kérdésekre adott válaszok/jelölések együjtjárását figyeltem meg.

Az offline és online kapcsolatok összefüggése bizonyos attribútumokkal

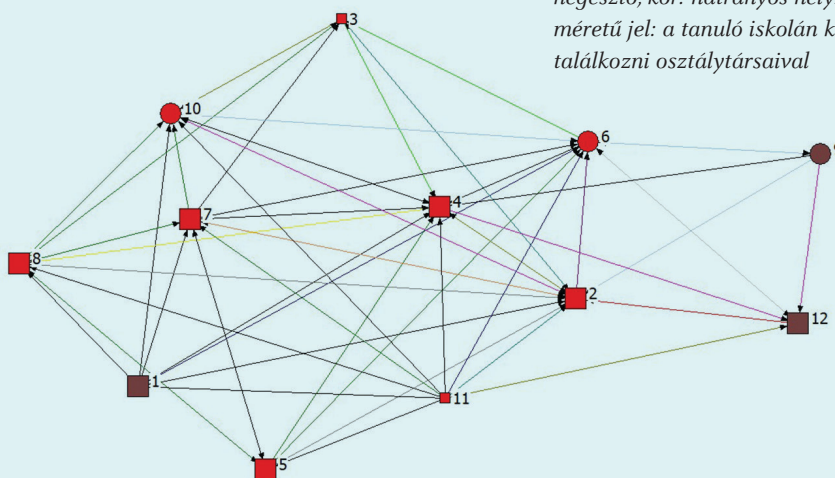
Ebben az alfejezetben arra igyekszem fényt deríteni, hogy a sok ismerős/barát létszáma miként alakul a virtuális térben és a való életben adott pozitív személyiségjellemzők fellelhetősége mellett.

H1: A kapcsolatok számát befolyásolja az egyén személyisége, érzésvilága.

A vizsgált tanulók a harmadik, kontroll közösségekben pedig második év végére kellően megismerhették egymást ahhoz, hogy releváns, életszerű eseteket mutassanak az első kutatási probléma vizsgálatához. Az alábbi gráfok a pozitív tulajdonságok összegződését szemléltetik a kapcsolatok kialakításában. Aki nyitott, sokoldalú, nagy önbizalommal rendelkezik, társaságkedvelőnek mutatkozik, jó a kommunikációs készsége, az vélhetőleg több ismerőssel rendelkezik.

1. ábra Pozitív tulajdonságok együjtjárása 11/1
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: barna: nem szeret az osztályba járni hegesztő, piros: szeret az osztályba járni hegesztő, kör: hátrányos helyzet/roma, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

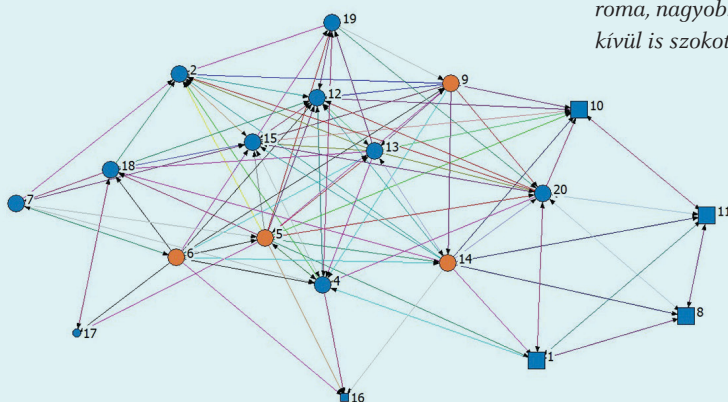
⁴ A kortárs csoportokban vizsgálatra kerültek általános, szociometrikus kérdések is, mint például a szimpátia, bizalmas kapcsolatok, vagy a vezető pozíció betöltése az osztályközösségekben, amelynek gráfjainak és eredményeinek részletezése túllépne ezen publikáció szoros témáján. Ennél fogva ezekre a fejleményekre, amikor aktuálisak, csak említést teszek.

A 11/1. osztály esetén (1. ábra) a bejövő élek vizsgálata szerint a 2-es és 6-os tanulók rendelkeznek leginkább a fent említett tulajdonságokkal, és a társak úgy tudják, nekik van a legtöbb ismerősük is a mindennapok során. A 2-es fiú szimpátia, megbízhatóság, egyéb segítőkészség, iskola befejezése utáni kapcsolattartásban is kitüntetett szerepet töltött be az osztályban, ahogy az osztály vezetői pozícióját is megkaphatná. Ő helyi lakos, édesanyja egyedül neveli, három testvére van és túlkoros is egyben. A 6-os tanuló roma származású, helyi

lakos, szintén túlkoros, nyitott társai felé, közvetítő, összetartó szerepe is fontos volt az általános csoportstruktúrát bemutató gráfoknál. A közösség szemében jó vezető is lehetne. Ő a közösségnek származása ellenére jól integrált, szerves része, és vélhetőleg vannak jól használható gyenge kötése is társaival, amelyeket a pozitívnak ítélt, hasznos személyiségjegyei is támogatnak. Ő mindenképpen kiváló példa arra, hogy a hátrányos helyzet ellenére is lehet valakinek sok kapcsolata.

2. ábra Pozitív tulajdonságok együttjárása 11/3. Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: kör: villanyszerelő, négyzet: ipari gépész, narancssárga: hátrányos helyzet/roma, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

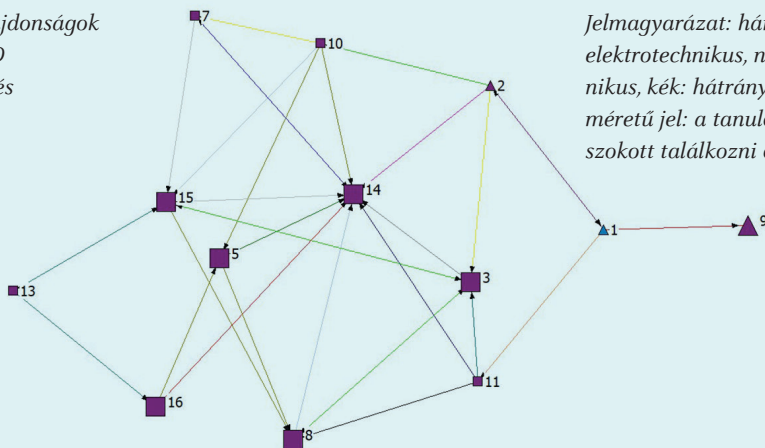

A 11/3. osztályban (2. ábra) a bejövő élek száma szerint egyaránt mutatkozik nyitottnak, kommunikatívnak, társaságkedvelőnek, nagy önbizalommal rendelkezőnek, ezek összegződéséből pedig sok ismerőssel rendelkezőnek a 2-es és 15-ös tanuló. Mindketten túlkorosak, villanyszerelők, helyi lakosok. A 15-ös tanuló többeknek bizalmasa,

sokaknak szimpatikus volt az osztályban, emellett segítőkésznek mutatkozott a zsebpénz problémák esetén is társaival a csoportstruktúrát felvázoló (itt nem taglalt) ábrák alapján. A 2-es tanuló is kiemelten rokonszenves a közösségben (itt nem taglalt ábrák szerint).

3. ábra Pozitív tulajdonságok együttjárása 2/14/D Forrás: saját készítés

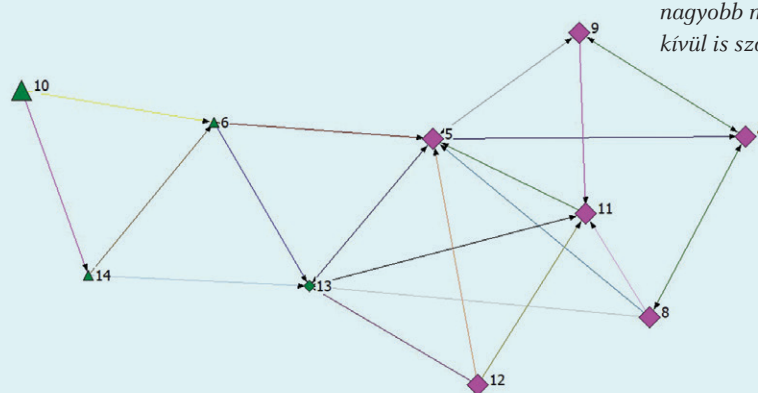
Jelmagyarázat: háromszög: erős áramú elektrotechnikus, négyzet: gépésztechnikus, kék: hátrányos helyzet, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

A 2/14/D osztályban (3. ábra) is megfigyelhető a már említett válaszok együttjárása. Ezek alapján a 14-es személy a központi egyéniség, aki vezetői pozíciót is betölthetne a társai szerint, továbbá kiemelten szimpatikus és megbízható, segítőkész egyénnek is bizonyult a közösségben, minden vizsgált korábbi kérdés esetén (itt nem prezentált gráfok mentén). A befokok vizsgálata alapján

a legtöbb ismerős kérdésen kívül, a többiben a 14-es alanyuk van a legtöbb befutó éle, ő az, akiről úgy vélik, hogy a felsorolt tulajdonságok leginkább jellemzőek rá (3. ábra). A legtöbb ismerős kérdés is pozitív összefüggést mutat, hiszen ugyan az egy ritka gráf, de őt ismerik úgy társai, hogy sok ismerőse lehet (3. ábra).

4. ábra: Pozitív tulajdonságok együttjárása 2/14/C
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: csillag: közszolgálati ügyintéző, háromszög: központi fűtés szerelő, rózsaszín: lány, zöld: fiú, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

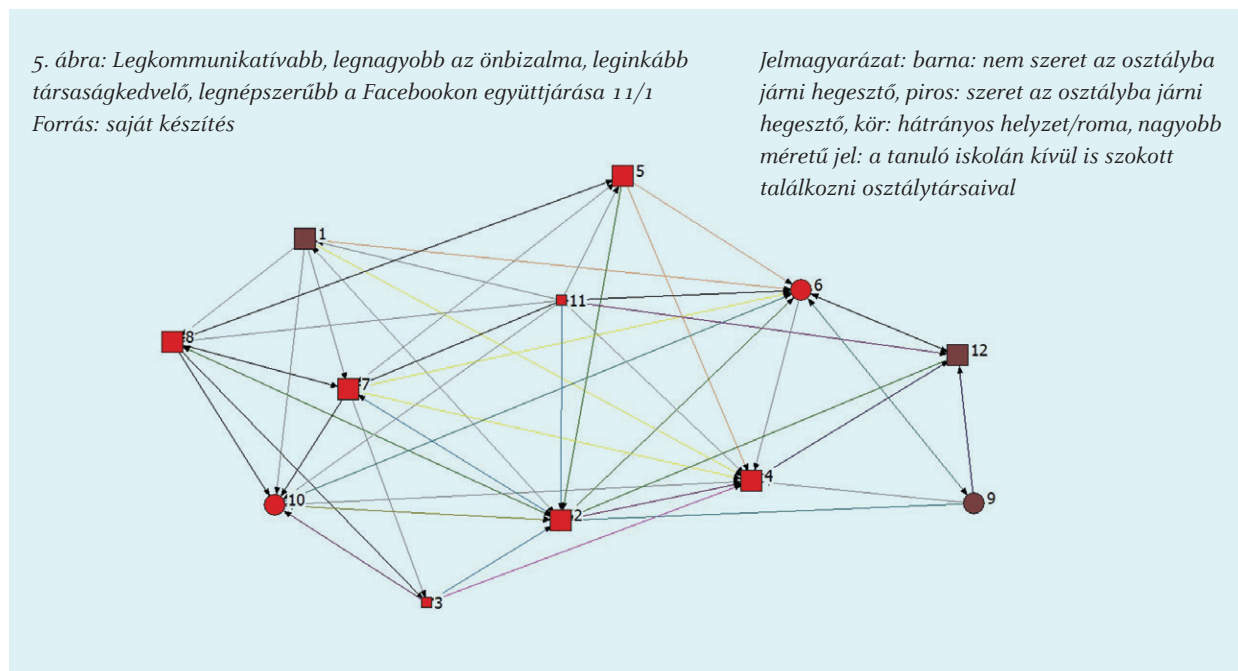
A 2/14/C osztályban (4. ábra) az öt kérdésben együttesen a legtöbb bejövő éle az 5-ös közszolgálati ügyintéző lánynak és 13-as közszolgálati ügyintéző fiúnak volt. A lány tanuló iskolán kívül is találkozik osztálytársaival, míg a fiú tanuló nem ápol barátságot osztálytársaival iskolán kívül. Az 5-ös lány ugyan sajátos nevelési igényű, de nagyon jó szocio-ökonómiai státuszú szülők egyedüli gyermeke. Társasházban élnek, édesanyja elvált, élettárral él, akik munkahelyük mellett nagy földterülettel rendelkeznek, a lánynak saját autója, lova és tanyája is volt már a kérdés időpontjában. Társai felől az általános szociometrikus kérdések mentén kevés volt a viszonzott éle rokonszenv tekintetében és az iskola befejezése után való kapcsolattartásban is. A közösségből egy tanulóknak a bizalmasa és senki nem érzi úgy, hogy szűkös anyagi helyzet esetén kapna segítséget a lánytól. Összességében viszont társai szerint minden olyan tulajdonság fellelhető benne, ami segíti az ő boldogulását az életben. A 13-as tanuló elvált szülők egyedüli gyermeke, az évek során hol édesanyjánál, hol apukájánál tartózkodott, de amióta az apuka magához vette a felügyeletet és

magántanárt fogadott mellé, a fiú iskolai eredményei feljavultak, amelynek eredményeként szeptemberben felsőoktatási intézményben kezdett tanulmányokat. Apukájának több munkája is van, minden évben nyaralást is megengedhetnek maguknak, családlátogatásom során magas életszínvonalról győződtem meg a lakhatási körülmények tekintetében is. A 13-as tanulóknál kevesen érezték úgy, hogy szűkös anyagi helyzet esetén számíthatnának rá, vagy, hogy a közösségben többeknek a bizalmasa lenne, de ő sem igényelte ezeket, zárkózottabb típus. Ennek ellenére többeknek szimpatikus és társai szeretnék vele tartani a kapcsolatot az iskola befejezése után is.

A pozitív tulajdonságok együttjárását bemutató gráfoknál, azokra a tanulókra illettek főként a tulajdonságok, akik más kérdések esetén is az osztályközösség központi emberének mutatkoztak, akár szimpátia, akár az iskola befejezése utáni találkozások, vagy a segítőkészség, bizalmas kapcsolatok vizsgálata során. A Big Five modell mentén történt kutatások szerint az extraverzió (az én esetemben nyitottság) a kötések erősségét befolyásolja, de a kötések számát, így a hálózat

méretét nem, viszont a kellemesség/kedvesség személyiségjellemző statisztikailag szignifikánsan több kapcsolatot hoz az érintettnek (Seever-Johnson-Darnold 2015). A 2/14/C-nél az 5-ös tanuló csak a kivétel, aki nem volt népszerű sem segítőkészség, sem szimpátia szempontjából a közösség tagjai között. A hátrányos helyzetű és roma fiatalok körében, pedig egy osztály esetében (11/1.) jelent meg az, hogy a hátrányos helyzetű tanuló nagy önbizalommal rendelkezik, társaságkedvelő, nyitott, rendkívül

beszédese természetű és sok ismerőssel is rendelkezik. H3. Az online térben lévő kapcsolatok számát befolyásolja az egyén személyisége és érzésvilága. A hipotézis teszteléséhez az alábbi gráfok ismét bizonyos pozitív tulajdonságok együttjárását és a Facebookon való népszerűséget veszik górcső alá, miszerint a kommunikatív személyiségtípusú, a nagy önbizalommal rendelkező, társaságkedvelő egyének népszerűbbek a Facebookon fényképeikkel, követőik számával.

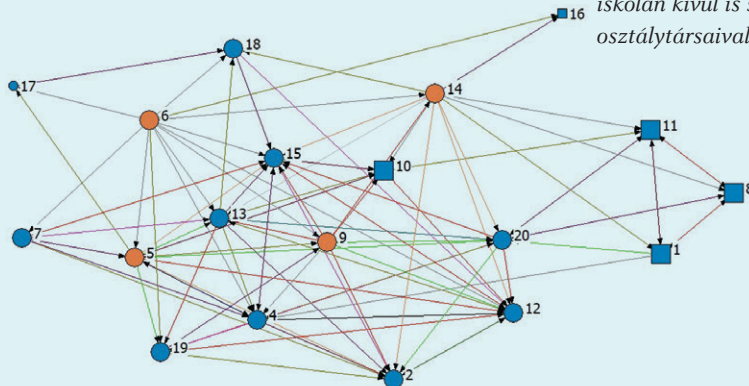

A 11/1. osztály esetén (5. ábra) a négy vizsgált kérdésben a 4-es és 6-os tanulók mutatkoznak a jellemzők főszereplőinek a befokok vizsgálata szerint. A 6-os tanuló korábbi jellemzését így kiegészíthetjük kellő számú online kapcsolat meglétével is, amely roma származása ellenére is erősíti offline kapcsolatait a későbbi életének alakulásához. A 4-es tanuló helyzete figyelemre méltó, a legtöbb osztálytársa szimpatikus számára, és ő is sokaknak rokonszenves, azonban nem mondható segítőkésznek, ha a többieknek valami gondjuk van, vagy bajban vannak. Kevesen érzik azt is (2 befutó él), hogy kisegítené őket egy szendvicsre valóval, ha úgy hoznák a mindennapok (2 befutó él) (itt nem taglalt ábrák szerint). A tanulónak nincs bizalmasa, akitől gondolja esetén segítséget kérhetne és csak egy olyan társa van, akitől érzése szerint némi pénzt tudna

kölcsönkérni (itt nem részletezett eredmények szerint). Már ezek alapján is várható volt, hogy az ő helyzete valamiért fontos lehet majd a közösség vizsgálata során. Az ő esete is példázza azt, hogy a gyerekek személyiségformálásához kevés a pedagógusok munkája és az iskolai nevelés. Viszont több pozitív tulajdonsága is megvan ahhoz, hogy sok ismerőse, gyenge kötése legyen. Két társa úgy is tudja, hogy sok ismerőse van a fiúnak. A tanuló jó szocio-ökonómiai státuszú szülők gyereke, ugyan sajátos nevelési igényű és túlkoros, de édesapja cégvezető, édesanyja vállalkozó (fodrász). A szociális munkások ismeretei szerint jó anyagi háttérrel rendelkező családból jön a fiú, a szülők szeme-fénye. A 4-es számú fiúra így igaz, hogy a jó anyagi háttérbe született fiataloknak több gyenge kötése, ismerősi kapcsolata van, amelyhez még jól hasznosítható személyiségjegyek is társulnak.

6. ábra: Legkommunikatívabb, legnagyobb az önbizalma, leginkább társaságkedvelő, legnépszerűbb a Facebookon együttjárása 11/3
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: kör: villanyszerelő, négyzet: ipari gépész, narancssárga: hátrányos helyzet/roma, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

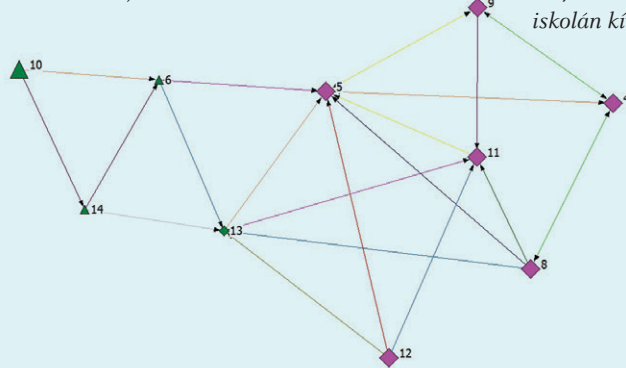

A 11/3. osztályban is mutatkozik együttjárás a Facebookon való népszerűség, a társaságkedvelő és kommunikatív természet és a nagy önbizalom megléte között (6. ábra). Az osztályközösség úgy véli a felsoroltak a 2-es tanuló esetében vannak együtt jelen, ő túlkoros, villanyszerelő, helyi lakos.

A 2-es tanuló a jó anyagi helyzetet felmérő kérdésben is több jelölést kapott társaitól és szimpatikus is társainak (itt nem részletezett korábbi eredmények szerint). Igazi központi embernek mondható.

7. ábra: Legkommunikatívabb, legnagyobb az önbizalma, leginkább társaságkedvelő, legnépszerűbb a Facebookon együttjárása 2/14/C. Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: csillag: közszolgálati ügyintéző, háromszög: központi fűtés szerelő, rózsaszín: lány, zöld: fiú, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

A kontroll osztályok esetén a 2/14/C osztályban (7. ábra) is megfigyelhető a Facebookon való népszerűségnek, a társaságkedvelő beállítottságnak, a nagy önbizalom meglétének és a jó kommunikációs készségeknek az együttjárása. A négy említett kérdés esetén az 5-ös közszolgálati ügyintéző lány a központi személy a befokok vizsgálata szerint. Ő amint láttuk nyitott személyiségű, társai szerint sok ismerőssel rendelkezik az offline világban, jó anyagi hátterű mások megítélése szerint és úgy vélik, érdekeberként működik

a közösségben. Feltételeznünk kell, hogy erős kötése mellett kellő számú gyenge kötéssel is rendelkezik a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedéséhez, vagy az élet más területén hasznos erőforrásokhoz való hozzájutáshoz.

A Facebookon való népszerűség és bizonyos személyiségjegyek társulásának vizsgálata során, amint láttuk több esetben mutatkoztak olyan tanulók központi személyiségnek, akik magas szocio-ökonomiai státuszú szülők gyerekei, alapvetően szimpatikusak társaiknak, de nem feltétlen voltak

bizalmasaik, ha bajban vannak zsebpénzt sem tudnának tőlük kölcsönkérni. Egyes népszerű tanulók itt megjelenő központisága együttjárást mutatott a közösség felé való nyitottsággal, az offline világban való sok ismerős számmal, de az érdekbárát megjelölésekkel is. Ez érdekes eredmény és jól kiegészíti Pollet-Roberts-Dunbar (2011) azon felfedezését, hogy akik a közösségi médiát többet használják, több online barátjuk van, de ez automatikusan nem jelent nagyobb offline kapcsolathálózatot számukra. Kiemelendő, hogy egy roma fiatal is népszerűnek mutatkozott személyiségjegyei mellett a közösségi médiában is. Azonban az érintett tanulók esetén az iskolai nevelés nem elegendő, hogy az érdekből való kapcsolatfenntartásra irányuló beállítottságuk javuljon, hogy közelebb kerüljenek társaikhoz és segítőkészebbek legyenek, hogy kisegítsék társukat egy szendvicsre valóval, vagy valaki számára bizalmi társként jelenjenek meg, ha bajban van. Így egyelőre az látható, hogy

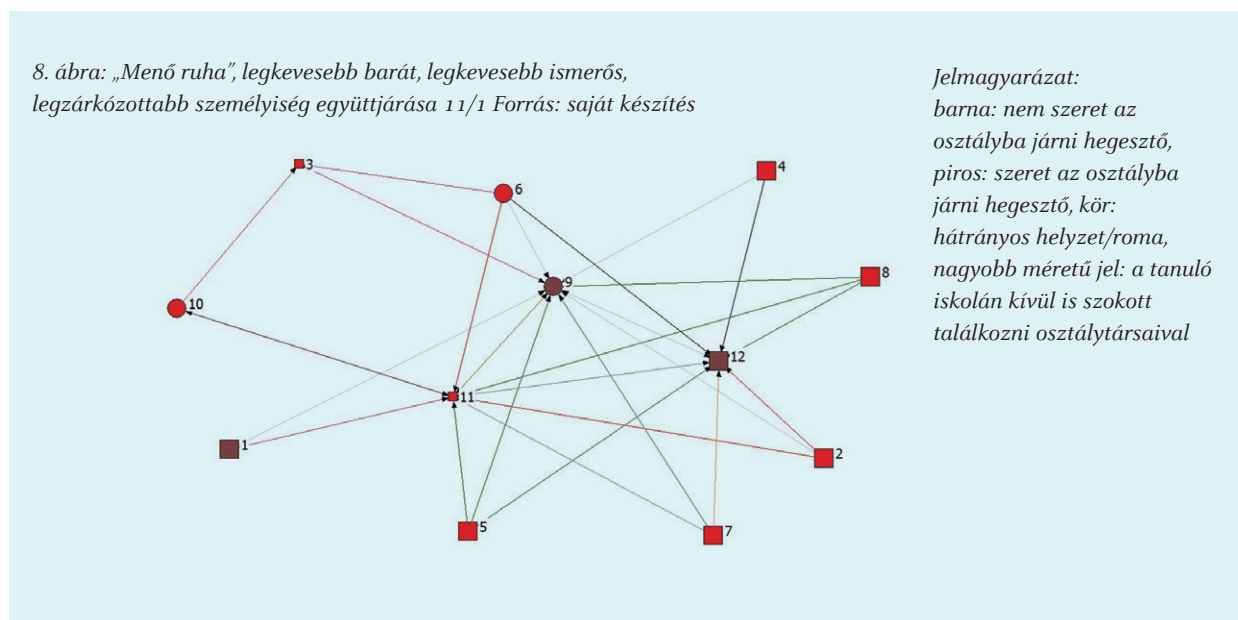
az oktatási intézmény önmagában kevés a tanulók közötti kapcsolatok tudatos alakításához.

A hátrányos helyzet szerepe a kapcsolatokban és az érdekkapcsolatok alakulása

Jelen alfejezetben a hátrányos helyzet és a roma identitás esetleges a kapcsolatszegénységre befolyásoló hatását figyelem meg, továbbá azon attribútumokat, és háttértényezőket igyekszem görcső alá venni, amelyek az érdekből való barátkozásra, kapcsolatalakításra hatással lehetnek.

H2. A hátrányos helyzetű és roma fiataloknak kevesebb közeli barátjuk és távolabbi ismerősük van, mint középosztálybeli kortársaiknak.

Érdekes megnézni, hogy a közösségekben milyen együttjárást mutatnak a szegényebb anyagi háttér, a kevés ismerősszám, kevés barát létszám és a zárkózott személyiség típus válaszaira adott jelölések.

A 11/1. osztályban (8. ábra) a kapott eredmény érdekessége, hogy nem feltétlen a hivatalos iskolai bejegyzés szerinti hátrányos helyzetű vagy roma fiatalokra terelődik az említett kérdésekre adott válaszok együttjárása során a hangsúly. A tanulók azon társaikról is feltételeznek sanyarú anyagi hátteret, és azokat vélik zárkózottnak, kevés barát és ismerős létszámmal rendelkezőknek, akik az osztály általános működésének bemutatása során többször külön klikket alkottak, vagy a csoporton kívül helyezkedtek el, vagy az osztály perem-

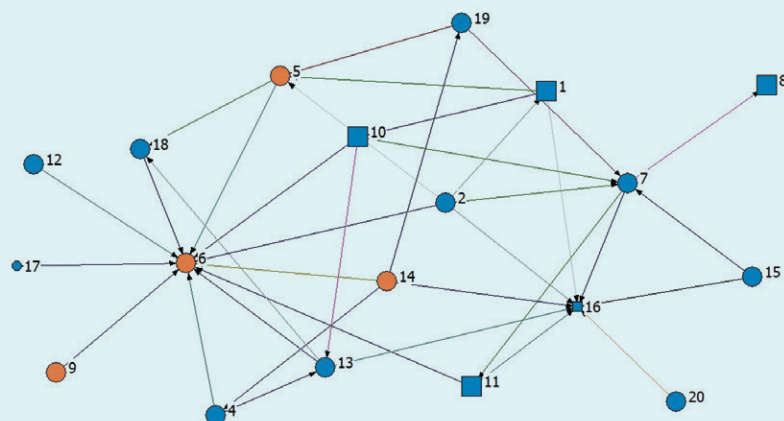
helyzetén voltak. Ők a 9-es, 11-es és 12-es tanulók és csak a 9-es tanuló hátrányos helyzetű. A 9-es és 12-es tanuló között ugyan szorosabb kapcsolat van, a 11-es pedig bróker szerepben van e két tanuló bekapcsolásában a nagyobb közösséghez, de hármójuk közül a 9-es és 12-es tanulók nem szerettek az osztályba járni. A szociális munkások elmondása szerint a 12-es tanuló kívülállását egy provokatív hozzáállás is segítette az évek során, ő felelős lehet peremhelyzetéért. A 9-es tanuló túlkoros is, később csatlakozott az osztályhoz,

korábban másik középiskolába járt, édesanyja egyedül neveli. A 11-es fiú sajátos nevelési igényű, de rendezett családi háttérből származó, helyi

lakos. A három fiú zárkózottabb személyisége járulhatott hozzá peremhelyzetükhöz, hiszen alapvetően csak egy közülük hátrányos helyzetű.

9. ábra: „Menő ruha”, legkevesebb barát, legkevesebb ismerős, legzárkózottabb személyiség együttjárása 11/3.
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: kör: villanyszerelő, négyzet: ipari gépész, narancssárga: hátrányos helyzet/roma, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

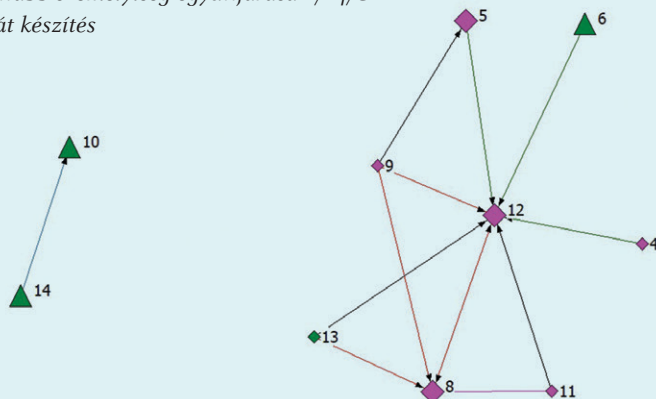

A 11/3. osztályban (9. ábra) minden jellemző igaznak mutatkozik az osztályközösség véleménye szerint a 16-os és 6-os tanulóra. A 16-os iskolán kívül nem szokott találkozni osztálytársaival, de alapvetően szeret az osztályba járni. Ő ipari gépész, helyi lakos, a szülők megtagadták a felmérésben való részvételt. A fiú több kérdés mentén is inkább peremhelyzetben volt a közösségben, zárkózottságát jól szemlélteti, hogy mindössze egy tanulótársa szimpatikus a fiúnak, és eggyel találkozna szívesen az iskola befejezése után is. Úgy érzi, senkire nem számíthat, ha gondja van vagy bajban van, pár száz

forintot sem tudna kölcsönkérni senkitől, ha úgy adódna. Az anyagi szűkösségen kívül a kevés barát és kevés ismerős, illetve a zárkózott személyiség-jegy a 6-os tanulóra is érvényesnek mutatkozik. Ő villanyszerelő, roma identitású, szeret az osztályba járni és iskolán kívül is találkozik a társaival. A legtöbb társával szimpatizál, többeket érez bizalmasának is, nagyon nyitott az iskola befejezése utáni kapcsolattartásra, de vele is kimondottan sokan szeretnék a bizonyítvány megszerzése után is tartani a kapcsolatot (korábbi eredményeim szerint).

10. ábra: Legkevesebb barát, legkevesebb ismerős, legzárkózottabb személyiség együttjárása 2/14/C
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: csillag: közszolgálati ügyintéző, háromszög: központi fűtés szerelő, rózsaszín: lány, zöld: fiú, nagyobb méretű jel: a tanuló szeret az osztályba járni

Kontroll osztályok esetén is érdemes megvizsgálni a kérdést. A 2/14/C osztályban (10. ábra) nincs hátrányos helyzetű tanuló, viszont érdemes megnézni, hogy a zárkózott személyiségtípus miként társul a kevés barát és kevés ismerősi számmal. A fent látható 10-es számú ábrán, a három kérdés esetén adott jelölések alapján a 12-es közszolgálati ügyintéző lányról vélik úgy társai, hogy zárkózott, kevés ismerőse és kevés barátja van. Ő ettől függetlenül nem érzi magát kirekesztve, mert szeret alapvetően az osztályba járni. A szimpátia, iskola végeztével való találkozás, egymásra való számíthatóság négy kérdésének összegráfján, az élek vastagságát szemlélve is látszódott, hogy a 12-es tanuló nyitott a lány osztálytársai felé a szakmán belül, de a 4-5-8-9-es lány tanulók klikkjéből csak a 8-as tanulóval jelölték egymást több kérdés esetén is, mind szimpatikusnak, mind bizalmas osztálytársnak. Így vélhetőleg vele van a legszorosabb kapcsolata a tanulónak az osztályból és mivel a 8-as tanuló több kérdés esetén is központi személyiségnek mutatkozott, így az információáramlásból sem marad ki a 12-es tanuló, hiszen a 8-as tudja őt segíteni, ha kérdése van, mert ez egy szoros, kölcsönös viszony az él erőssége szerint. A 8-as tanuló így ahhoz is hozzájárul, hogy ne legyen társai között kirekesztett a 12-es zárkózottabb társuk (korábbi, itt nem részletezett eredményeim szerint).

A szerényebb anyagi háttér, kevés ismerős szám és a zárkózott személyiségtípusra együtt leadott jelölések, a legtöbb osztály esetén azokra a tanulókra kerültek, akik több kérdés mentén az osztály peremhelyzetű, kirekesztettebb tagjainak bizonyultak. Csaba és Pál (2010) is kimondták, hogy közösségen belüli izoláció tehát sokkal könnyebben mehet végbe, mint az integráció. A peremhelyzetű egyének elszigetelődését pedagógusként és

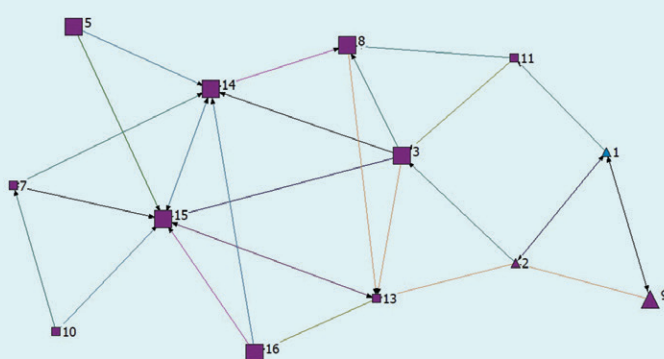
kutatóként is azért fontos szemmel tartani és be- tagozódásukat segíteni, mert Cole-Cole 2003-ban is már azt mondták, hogy akik gyerekkorukban barátok terén magányosak, az a felnőttkori kapcsolataikra is majd bélyeget tehet. Ugyanakkor a barátok számát a szülőhöz való kötődési mintázat is befolyásolja, például Bowlby (1965) szerint a hosszú ideig tartó szeparációnak lehet az a hatása, hogy a szoros kötődéstől távol tartja a későbbiekben magát a gyermek, a csoport peremére sodródhat, őszinte, bizalmas kapcsolatokat nem képes átélni. Hivatalosan hátrányos helyzetű, és/vagy roma fiatal a 11/1., 11/3. osztályban került dominánsan megjelöltné a kérdésekre, hiszen a 2/14/C-ben nincs is formálisan hátrányos helyzetű. Vannak a megjelöltek között az osztályokban viszont olyan esetek is, akik peremhelyzetét a már említett szakmák mentén való kevés találkozási, barátkozási lehetőség, a kevés együtt töltött idő okozhatja. Így elmondható, hogy a zárkózottság, a kevés ismerős szám és szerényebb anyagi háttérkérdésekre leadott jelölések, a legtöbb esetben nem feltétlen csak a hivatalosan hátrányos helyzetű és roma fiatalokra terelik a figyelmet, így nem mondhatjuk igaznak, hogy a hátrányos helyzetű és roma fiataloknak kevesebb gyenge kötést adó ismerőse van.

H4. A középosztálybeli, nem hátrányos helyzetű embereknek több érdekkapcsolata van.

A tehetősebb anyagi környezet és az érdekkapcsolatok együttjárása is megfigyelhető a tanulók között a kontroll osztályokban. Az alábbi két multiplex gráf a jó anyagi körülmények, nyitott személyiségtípus, nagy önbizalom és érdekből barátkozás kérdésekre adott válaszok együttjárását szemlélteti.

11. ábra: „Kirándulás”, legnyitottabb személyiség, legnagyobb az önbizalma, leginkább érdekbarát 2/14/D
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: háromszög: erős áramú elektrotechnikus, négyzet: gépészmérnök, kék: hátrányos helyzet, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

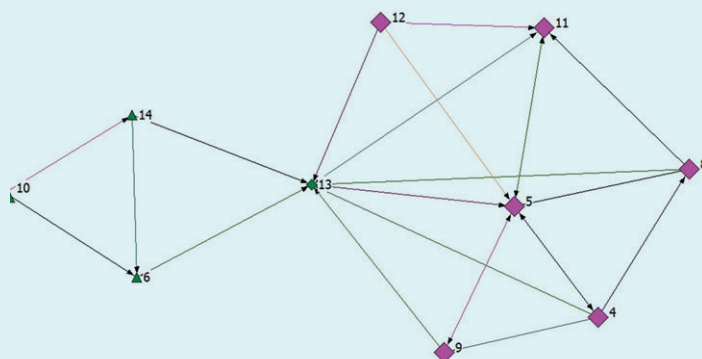

A 2/14/D osztályban (11. ábra) a 15-ös tanuló az, aki mindegyik kérdésben több jelölést is kapott társaitól, így kulcsfontosságú személyiségnek mondható. A 15-ös tanuló vezetői pozícióra is kiválóan alkalmasnak mutatkozott társai szerint. Gyakran a vezető pozíciót betöltő személyeknek, a karrierjében való boldogulásához vannak érdek-kapcsolatai, mivel az iskola a felnőtt társadalom kicsinyített mása, így kiemelhetjük, hogy az osztálytársak szerint a 15-ös személy is, mint sok magas pozíciót betöltő felnőtt, leginkább érdekerőként működött az osztályban. Az egymásra

való számíthatóságot és segítőkészséget vizsgáló kérdések gráfjait szemlélve viszont jól látható volt, hogy nagyon kevés (1-2) befutó éle van társaitól, így nem mutatkozik e kérdésekben népszerűnek a társaságban. Róla azt érdemes megjegyezni, hogy a bizonyítvány megszerzése után sikeres felvételt nyert egyetemi képzésre, illetve a szülők a vállalkozói világban mozognak, jó családi háttérű fiatalról beszélhetünk. Az érdekek előtérbe helyezését akár szülői minta szerint is hordozhatja magában a tanuló, amelyet vélhetőleg nem tudtak felülírni a pedagógusok az iskolai munka során.

12. ábra „Kirándulás”, legnyitottabb személyiség, legnagyobb az önbizalma, leginkább érdekbárát 2/14/C.
Forrás: saját készítés

Jelmagyarázat: csillag: közszolgálati ügyintéző, háromszög: központi fűtés szerelő, rózsaszín: lány, zöld: fiú, nagyobb méretű jel: a tanuló iskolán kívül is szokott találkozni osztálytársaival

A 2/14/C osztályban (12. ábra) ugyanezen tulajdonságok együttjárását figyelve, két egyedüli és jó családi háttérrel rendelkező fiatal, konkrétan az 5-ös és 13-as tanulók a központi személyek, nekik van a legtöbb befutó élük, őket már részletesen bemutattam a korábbiak során.

Ezeknél a gráfoknál következtetésként levonhatjuk, hogy a jobb anyagi háttérű, a magasabb társadalmi réteghez tartozó szülők gyermekei hamarabb tartanak fent érdekkapcsolatokat társaik körében. Ezen esetek háttérében a szülői minták és neveltetés mindenképp közrejátszhat.

A többrétegű hálózatok feltérképezése során az ötödik kutatási probléma is relevánsnak mutatkozik, amely így hangzott:

H5. Az iskola nem tudja látványosan befolyásolni a gyerekek közötti kapcsolatok alakulását.

A kapcsolatháló kérdőívem vizsgálati eredményei szerint, már az általános szociometrikus kérdések során is minden osztályban kirajzolódott tanulói

klikkek, amely informális hálózatokat kívülről nagyon nehéz befolyásolni. A csoportstruktúrák vizsgálata és a többrétegű hálózatok feltérképezése során is mutatkoztak központi egyéniségek és peremhelyzetbe sodródtak egyaránt, akik státuszát nagyon nehéz célzott beavatkozással módosítani. A csapatépítő tréningek, a csoportmunkában való dolgozás az órákon, a különböző projekthetek és tanórán kívüli tevékenységek csak egy felkínált lehetőségként állnak a fiatalok előtt a heterogén kapcsolathálózatok kialakítására, de a gyerekek informális hálózatának direkt befolyásolása látványosan nem kivitelezhető. A multiplex kapcsolatoknál, ahol már az adott attitűdök, tulajdonságok mentén a központi alanyok családi háttérére is kitértem, még jobban kirajzolódott, hogy az elsődleges szocializációs színtérből hozott értékrend, minta erősen befolyásolja a fiatalok személyiségjegyeit, amelyek korrigálása, esetleg megváltoztatása középiskolában, serdülőkorban,

vagy érettségi után, fiatal felnőttkorban már szinte lehetetlen. Ennek fényében szemmel láthatóan jól érvényesül a hasonló hasonlót vonz elve a diákközösségekben, amely egy zárkózottabb, sze-

rényebb anyagi háttérű fiatal esetén kapcsolatszegénységhez is vezethet, amely majd nehezítheti az intergenerációs mobilitását és a társadalmi integrációját is.

Összegzés

A kutatási eredmények szemléltetése mentén a felvetett öt kutatási probléma jól vizsgálható és értékelhető. Láthatóvá vált, hogy rendkívül fontos az iskolai közösségekben network-elemzések célzott elvégzése integrált oktatási környezet esetén is, hiszen jól feltérképezhető annak valós vagy látszólagos működése. Az egyszerűbb elemzések segíthetik megismerni az osztályközösségek központi és marginális helyzetű tagjait, amelyek fontos információk az egyének személyes kapcsolathálózatának alakulása szempontjából. Az esetleges izoláció a kortárhálózatokban motivátlansághoz vezethet, a motiváció csökkenésével az órai munkába való bekapcsolódás gyakorisága is csökken, ami hosszú távon kihat a tanulmányi eredményekre, áttételesen pedig az egész életpályára.

Ezért jövőbeli célként fontosnak tartom, hogy a pedagógusok, osztályfőnökök képesek legyenek alapszintű kapcsolatháló kutatásokra, ezek rendszeres ismételtesére, hogy időben észlelhetők legyenek számukra az osztályban zajló interperszonális folyamatok. A problémák korai észlelése és szakszerű kezelése, az osztályközösségen belül a kohézió helyreállítása, illetve erősítése óriási jelentőséggel bírhat a hátrányos helyzetű, a periférián elhelyezkedő tanulók jövőbeli esélyei szempontjából. Ennek hiányában az osztály szélén lévők, vagy különálló egyének, akik senkihez nem tudnak kapcsolódni, esélyt sem kaphatnak azoknak a gyenge kötéseknek a kialakításához, amelyek jelentőségét dolgozatom elméleti áttekintése igyekezett bizonyítani.

Az általam végzett mélyebb elemzések már arra világítanak rá, hogy a heterogén kapcsolathálózatok kialakításának megfelelő feltételei mellett is vannak, olyan a háttérben munkálkodó tényezők mint a személyiség, értékrend, szocio-ökonómiai

státusz, amelyek befolyásolják a gyenge kötések kialakítását, a kapcsolatgazdagság megszerzését a középiskolások számára. Önmagában a hátrányos helyzet vagy a roma identitás nem minden esetben jelent elszigetelődést a kapcsolatok kiépítésének lehetőségétől. Az iskola számtalan érdek és érték ütközésének terepe, ahol a jelenlévő sokszínűséget kell meghatározott keretek között tartani, közös síkra hozni a mindennapi munkához. Jól látható, hogy az iskola elsősorban az oktatás, a tudásátadás, a teljesítmény formális intézménye, ahol az informális kapcsolatok alakulására, a jóllétre kevés figyelem és idő jut. A fiatalok közötti barátságok, őszinte és érdekkapcsolatok működését iskolán kívüli privát szférának tekintik. Szépen kirajzolódott, hogy az iskola csak lehetséges utakat mutat a fiataloknak, de célzottan és látványosan nem rajzolhatja át értékeiket, egyéniségüket és egyéb preferenciáikat. A tanórán kívüli tevékenységek, az együttnevelés és a modern oktatási módszerek alkalmazása csak akkor lesz gyümölcsöző, ha a fiatalokat a kapcsolatteremtésre, ehhez megfelelő kommunikációra, nyitott és befogadó szemléletre, a kapcsolatok kialakításának, megtartásának fontosságára is megtanítják. Ezek az alapok még hiányoznak ahhoz, hogy megfelelő gyenge kötések alakítsanak ki a tanulók az életben való sikeres boldoguláshoz.

A jövőben nagyon fontos azoknak a technikáknak a kimunkálása, felderítése is, amelyek segítik a hátrányos helyzetű és roma fiatalok kapcsolati tőkéjének átrendezését, amelyek célzottan, de mégsem erőltetetten segítik a heterogén kapcsolathálózatok kialakulását a gyerekek között. Ezek együttesen segítik a hátrányos helyzetű és roma gyerekek generációk közötti mobilitását, marginális helyzetükből való kitörésüket, hosszú távon pedig a sikeres társadalmi integrációjukat is.

Felhasznált irodalom

- Albert Fruzsina, Dávid Beáta (1998) A barátokról. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI. 257–278.
- Albert Fruzsina, Dávid Beáta (1999) A bizalmas kapcsolatokról. In: Szívós Péter, Tóth István György (szerk.): Monitor 1999. TÁRKI Monitor Jelentések 1999. Budapest: TÁRKI. 218–230.
- Albert Fruzsina, Dávid Beáta (2006) A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport. Budapest: TÁRKI. 351–369.
- Balla Gábor Tamás, Nagy Márta (2012) Nevelés és társadalom. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
- Blau, Peter Michael and Duncan, Otis Dudley (1967) The American Occupational Structure. New York: Wiley.
- Boda Zsófia, Vörös András (2013) A középiskolai népszerűség meghatározói - személyiségvonások és csoportösszetétel. In: Néray Bálint, Vörös András (szerk.): Behálózott iskolák: Iskolai hálózatkutatás egy kelet-magyarországi kisvárosban. Budapest: L'Harmattan Kiadó (Széchenyi Füzetek XXI.). 31–43.
- Bourdieu, Pierre (1986) The Forms of Capital. In: Richardson, John (ed.): Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood. 241–258.
- Bourdieu, Pierre (2008a) Az értelmiségi hagyomány és a társadalmi rend megőrzése. In: Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Budapest: General Press Kiadó. 7–53.
- Bourdieu, Pierre (2008b) Az iskolai kiválóság és a francia oktatási rendszer értékei. In: Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Budapest: General Press Kiadó. 53–91.
- Bowlby, John (1965) Child Care and the Growth of Love. Harmondsworth: Penguin.
- Bukodi Erzsébet (2002) Ki kivel (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és a történeti időben. Szociológiai Szemle, 12. évf. 2. sz. 28–58. Elérhető: <https://szociologia.hu/dynamic/0202bukodi.htm>
- Christakis, Nicholas A. and James H. Fowler (2008) The Collective Dynamics of Smoking in a Large Social Network. The New England Journal of Medicine. Vol. 21 (358):2249–2258. DOI: <https://doi.org/10.1056/NEJMsao706154>
- Christakis, Nicholas A. and James H. Fowler (2009) Connected: The Amazing Power of Social Networks and How They Shape Our Lives. New York: Little, Brown.
- Cole, Michael and Sheila R. Cole (2003) Fejlődéslélektan. Budapest: Osiris.
- Coleman, James Samuel (1994) Társadalmi tőke. In: Lengyel György, Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Cambridge: Aula Kiadó. 99–127.
- Csaba Zoltán László, Pál Judit. (2010) A negatív kapcsolatok alakulása és hatása: Elméleti áttekintés és empirikus tesztelés két középiskolai osztályban. Szociológiai Szemle, 20. évf. 3. sz. 4–33. Elérhető: https://szociologia.hu/dynamic/szocszemle_2010_3_all.pdf
- Dávid Beáta, Lukács Ágnes, Huszti Éva, Barna Ildikó (2017) Kapcsolati napló – pluszok és mínuszok. Új módszer az egocentrikus kapcsolathálózat kutatásában. In: Kovach Imre (szerk.): Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban. Budapest: Belvedere Meridionale. 331–359.
- Elekes Györgyi (2011) Romaintegráció és iskolai mobilitás. Educatio, 20. évf. 2. sz. 253–257. Elérhető: 2011-02-Kutkozben1
- Fang, Ruolian-Blaine Landis – Zhen Zhang et al. (2015) Integrating Personality and Social Networks: A Meta-Analysis of Personality, Network Position, and Work Outcomes in Organizations. Organization Science. Vol. 26 (4):1243–1260. DOI: <https://doi.org/10.1287/orsc.2015.0972>
- Festinger, Leon–Stanley Schachter – Kurt Back (1950) Social Pressures in Informal Groups. Stanford CA: Stanford University Press.
- Förray R. Katalin, Kozma Tamás (1992) Társadalmi tér és oktatási rendszer. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fowler, James H. and Nicholas Christakis A. (2008) Estimating Peer Effects on Health in Social Networks. Journal of Health Economics. Vol. 27 (5): 1400–1405. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2008.07.001>
- Granovetter, S. Mark (1973) The Strength of Weak Ties. The American Journal of Sociology. Vol. 78 (6): 1360–1380. DOI: <https://doi.org/10.1086/225469>

- Grossman, Klaus E. and Karin Grossman (1991) Attachment Quality as an Organizer of Emotional and Behavioral Responses in a Longitudinal Perspective. In: Parkes, Colin Murray, Joan Stevenson-Hinde, Peter Marris (eds): *Attachment Across the Life Cycle*. London: Routledge. 93–114.
- Hirschi, Travis (1969) *Causes of Delinquency*. Berkeley: University of California Press.
- Horváth-Szabó Katalin, Dávid Beáta (2013) A családi és kortárustámogatás összefüggése serdülők körében. In: Ittész Gábor (szerk.): *Cura mentis – salus populi: Mentálhigiéné a társadalom szolgálatában: Ünnepi kötet Tomcsányi Teodóra 70. születésnapjára*. Budapest: Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet. 534–550.
- Kalmijn, Matthijs (1998) Inter-marriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology*. Vol. 24.: 395–421. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.395>
- Kaptay György, Csepeli György (2017) Szegregáció oldatokban és társadalmakban. *Magyar Tudomány*, 178. évf. 9. sz. 1132–1143.
- Kertesi Gábor, Kézdi Gábor (2009) Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 11. sz. 959–1000. Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00017/00164/pdf/1_kertesi-kezdi.pdf
- Kézdi Gábor, Surányi Éva (2008) Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai. A hátrányos helyzetű tanulók oktatási integrációs programjának hatásvizsgálata 2005–2007. Budapest: Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság.
- Kienlen, Kristine K. (1998) Developmental and Social Antecedents of Stalking. In: Meloy, J. Reid (ed.): *The Psychology of Stalking*. San Diego: Academic. 51–67. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-012490560-3/50022-0>
- Kmetty Zoltán, Koltai Júlia (2015) Kapcsolathálózatok mérése - elméleti és gyakorlati dilemmák, lehetőségek. *Socio.hu*, 4. sz. 34–49. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.34>
- Kmetty Zoltán, Koltai Júlia (2018) Társadalmi mobilitás-kapcsolathálózati megközelítésben. In: Kolosi Tamás, Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI. 47–63.
- Lazarsfeld, Paul and Merton, Robert (1954) Friendship as Social Process: A Substantive and Methodological Analysis. In: Kendall, P. L. (ed.) *The Varied Sociology of Paul F. Lazarsfeld*. New York: Columbia University Press. 298–348.
- Lin, Nan (1999) Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*. Vol. 25:467–487. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.467>
- Marsden, Peter V. (1988) Homogeneity in confiding relations. *Social Networks*. Vol. 10 (1):57–76. DOI: [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(88\)90010-X](https://doi.org/10.1016/0378-8733(88)90010-X)
- Marsden, Peter V. and Jeanne S. Hurlbert (1988) Social Resources and Mobility Outcomes: A Replication and Extension. *Social Forces*. Vol. 66 (4): 1038–59. DOI: <https://doi.org/10.2307/2579435>
- McPherson, Miller- Lynn Smith-Lovin – James M. Cook (2001) Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. Source: *Annual Review of Sociology*. Vol. 27: 415–444. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.415>
- Messing Vera (2006) Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle*, 16. évf. 2. sz. 37–54.
- Messing Vera, Molnár Emília (2011) Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 22. évf. 5. sz. 47–74.
- Moody, James (2001) Race, school integration and friendship segregation in America. *American Journal of Sociology*, Vol. 107. (3): 679–716. DOI: <https://doi.org/10.1086/338954>
- Neckerman, Holley J. (1996) The Stability of Social Groups in Childhood and Adolescence: The Role of the Classroom Social Environment. *Social Development*. Vol. 5. (2):131–145. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.1996.tb00076.x>
- Néray Bálint (2013) A barátság és a tanulói teljesítmény összefüggése- Egy kísérleti empirikus modell. In: Néray Bálint, Vörös András (szerk.): *Behálózott iskolák: Iskolai hálózatok kutatás egy kelet- magyarországi kisvárosban*. Budapest: L'Harmattan Kiadó (Széchenyi Füzetek XXI.). 43–53.
- Pollet, Thomas V.- Sam G. B. Roberts – Robin Dunbar (2011) Use of Social Network Sites and Instant Messaging Does Not Lead to Increased Offline Social Network Size, or to Emotionally Closer Relationships with Offline Network Members. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. Vol. 14. (4): 253–258. DOI: <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0161>
- Ranschburg Jenő (1984) *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest: Gondolat.
- Seevers, Matthew T.- Bryan R. Johnson- Todd C. Darnold (2015) Social Networks in the Classroom: Personality Factors as

Antecedents of Student Social Capital. American Journal of Business Education. Vol. 8. (3): 193-206. DOI: <https://doi.org/10.19030/ajbe.v8i3.9281>

Tulin, Marina- Bram Lancee- Beate Volker (2018) Personality and Social Capital. Social Psychology Quarterly. Vol. 81 (4): 295–318. DOI: <https://doi.org/10.1177/0190272518804533>

Utasi Ágnes (2002) A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. Századvég, 24. évf. 2. sz. 3-25.

Young, Michael (1958) The Rise of the Meritocracy 1870-2033: An Essay on Education and Equality. London: Thames and Hudson.